

.....

FRANSUA RABLE VA JONATAN SVIFT IJODIDA HAJVIYA ORQALI MA'RIFATPARVARLIK MOTIVLARI TALQINI

Yuldoshova Shaxnoza Azimboyevna
Alfraganus University katta o'qituvchisi,
shaxnozayuldoshova1991@gmail.com
Orcid ID 0009-0009-9553-6353

Annotatsiya: Ushbu maqolada Fransua Rable va Jonatan Sviftning satirik ijodida ma'rifatparvarlik motivlarining badiiy talqini qiyosiy-tahliliy usulda o'rganiladi. Tadqiqot davomida ikkala yozuvchining asosiy asarlari – Rable'ning Gargantua va Pantagruel romani va Sviftning Gulliverning sayohatlari hamda Bir irland bolasiga kamtar taklif pamfletlari misolida hajviyaning pedagogik, siyosiy va falsafiy vazifasi tahlil etiladi. Maqolada ikkala muallif ijodi o'rtasidagi tipologik mushtaraklik va farqlar ko'rsatilib, hajviyaning jamiyatni isloh qilish va insonni erkin fikrlashga undash quroliga aylantirilganligi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: hajviya, ma'rifatparvarlik, Rable, Svift, karnaval madaniyati, grotesk, siyosiy tanqid, ta'lim nazariyasi.

Yevropa adabiyoti tarixida hajviya (satira) nafaqat kuldirish janri sifatida, balki ijtimoiy tanqidning eng ta'sirchan vositasi sifatida ham doimo alohida o'rin egallagan. Fransua Rable (1494-1553) va Jonatan Svift (1667-1745) ijodida bu holat o'zining eng yuksak cho'qqisiga ko'tarilgan: ikkala yozuvchi johillik, siyosiy zulm, ta'lim tizimining inqirozi va insoniy takabburlik kabi muammolarni hajviy usullar orqali shafqatsiz fosh etgan. Ma'rifatparvarlik – XVII-XVIII asrlarda Yevropada shakllangan, aql-idrokni va bilimni oliy qadriyat deb tan olgan intellektual harakat [1] – ularning har ikkalasi uchun ham ijodiy maydon bo'lib xizmat qilgan. Rable Uyg'onish davri ma'rifatparvarligining vakili, Svift esa klassik Yevropa ma'rifatparvarligining eng paradoksal tanqidchisidir. Shu bois ularni qiyosiy o'rganish ma'rifatparvarlik falsafasining ikki qirrasini – optimistik va skeptiklikni bir

vaqtning o'zida namoyon etadi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, Rable va Swift ko'pincha alohida-alohida o'rganiladi; ularning hajviy metodlari va ma'rifiy motivlari o'rtasidagi tipologik aloqani qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan ishlar nisbatan kam. Shu nuqtayi nazardan maqola o'zbek adabiyotshunosligi uchun ham muayyan hissa qo'shishga da'vo qiladi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, struktural-semantik va janr tahlili metodlaridan foydalanildi. Asosiy manba sifatida ikkala muallif asarlarining to'liq matnlari va ular haqidagi fundamental ilmiy tadqiqotlar – xususan, Mixail Baxtinning karnaval nazariyasi [2], Klive Probin [3], Klaude Rauson [4] va Irvin Ehrenpreis [5] ishlari – qo'llanildi.

Rable ijodini zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganishda Mixail Baxtinning fundamental asari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Baxtin [2] tomonidan ishlab chiqilgan “karnaval madaniyati” va “grotesk realizm” nazariyalari Rable komiklarida faqat kuldirish emas, balki chuqur falsafiy va bermalol mazmun mavjudligini ko'rsatib berdi. Baxtin nazariyasiga ko'ra, karnaval kulgi ijtimoiy ierarxiyani vaqtincha yo'q qiluvchi va insonni yangilanishga undovchi alohida madaniy kuchga ega [2, c. 18]. Bu nazariy asos Rable'ning besh kitobdan iborat Gargantua va Pantagruel romani (1532-1564) [6] haqida aniq mulohaza yuritishga imkon beradi.

Rable hajviyasida ma'rifatparvarlik motivlari eng ravshan tarzda ta'lim mavzusida namoyon bo'ladi. Asarda Gargantua avval feodal sxolastika ruhida tarbiyalanadi: beqiyos hajmdagi o'quv kitoblarini mexanik ravishda yod oladi, ammo hech narsani tushunmaydi. Rable bu holatni ataylab uzaytiradi va ko'chiradi, to'qimani absurdga yetkazadi, shundan keyingina yangi murabbiy Ponocrates bilan qarama-qarshi tasvir quradi. Skrich [7] ta'kidlaganidek, bu epizod Rable'ning Erazm Rotterdamskiy va boshqa Renessans gumanistlarining ta'lim falsafasiga – tabiat, tajriba va ko'p qirrali bilimga asoslangan yangi pedagogikaga – to'g'ridan-to'g'ri ishora qiladi. Rable bunga faqat ratsional argument orqali emas, balki komikning o'zi – o'quvchining kulgi orqali anglab yetishi – vositasida erishadi. Sxolast ustozlar tasvirida karikatura shunchalik haddan tashqari kuchaytirilganki, ularning metodiga

nisbatan munosabat maqto'v orqali emas, masxara orqali shakllantiradi – bu esa Renessans satirasining eng xarakterli usuli.

Rable'ning ta'lim sohasidagi eng jasur satirik loyihasi Teleme abbatligi tasvirida mujassamlashadi. An'anaviy monastirlardan farqli o'laroq, bu muassasada "Istagan narsangni qil" (fr. Fais ce que voudras) shiori hukmronlik qiladi [6, 1-kitob, 57-bob]. Cave [8] bu obrazni "Renessans erkin tafakkurining eng keskin badiiy ifodalari" jumlasiga kiritgan. Ushbu utopik obraz insonni tabiatan yaxshi va erkin mavjudot deb tan olishning badiiy bayoni bo'lib, o'rta asr asketizmi va cherkov nazoratiga qarshi qo'yilgan: inson tanasi va uning tabiiy intilishlari uyatli narsa emas, balki hayotiy quvvatning manbayi. Kinney [9] bu g'oyani Tomas Mor va Erazmning "faylasuf podshoh" konsepsiyasi bilan hamohangligini ko'rsatgan. Rable siyosiy hajviyasida ham xuddi shu mantiq ishlaydi: Pikorol urushi tasviri orqali johil va manfaatparast hukmdor adolatli va bilimli hukmdor bilan qarama-qarshi qo'yiladi, va bu qarama-qarshilik ham argumentatsiya orqali emas, balki Pikorolning o'zi masxaraga duchor bo'lishi orqali hal etiladi – o'quvchi xulosani mustaqil chiqaradi.

Jonatan Svift adabiy metodologiyasi Rable'nikidan tubdan farq qiladi, lekin ikkalasining maqsadi bir – inson ongini uyg'otish. Svift ironiyani asosiy qurol sifatida tanlagan: uning matnlari ko'pincha aytilgan narsaning aksi ma'noni anglatadi, va bu inversiya o'quvchini o'zi "to'g'ri" matnni qayta qurish jarayonida faol fikrlashga majbur qiladi. Probin [3] bu metodning mohiyatini aniqlashtirgan: Svift *reductio ad absurdum* usulidan foydalanib, tanqirlanayotgan hodisani yoki g'oyani oxirigacha olib boradi va uning mantiqiy absurdligini fosh etadi. Gulliverning sayohatlari (1726) [10] da bu usul to'rt sayohat davomida bosqichma-bosqich kuchayib boradi.

Romanining birinchi qismida – Lilliput va Blefusku davlatlarida – siyosiy hajviya keskin bo'rttirish vositasida quriladi. Katta va kichik poshna tarafdorlari (Big-Endians va Little-Endians) o'rtasidagi urush – Britaniya parlamenti Uihig va Tory partiyalari o'rtasidagi raqobatning to'g'ridan-to'g'ri karikaturasi. Ehrenpreis [5] ushbu tasvir haqida shunday deydi: Svift siyosiy faoliyatning mazmunsizligini

va aholining jo'n manfaatlar uchun qon to'kishini ko'rsatadi. Bu ham Rable'ning siyosiy satirasidagi kabi metoddir – ammo Rable tantanavor qahqaha bilan bayon etsa, Swift sovuqqonlik bilan, go'yo tarixiy xronika yozayotgandek, bayon etadi. Ushbu “hujjatli” ohang ironiyani ikki karra kuchaytiradi: o'quvchi matn ostidagi masxarani topishga majbur bo'ladi.

Uchinchi sayohatdagi Laputa epizodida Swift ma'rifatparvarlik ilmiga alohida munosabatini bildiradi. Matematika va astronomiya bilan band bo'lgan laputaliklar oddiy hayotiy vazifalarni bajarishga qodir emas; diqqatlarini to'plash uchun boshqa odam ularni qo'l bilan urib uyg'otishi zarur [10]. Lok [11] bu epizod orqali Swift Royal Society – Britaniya Qirollik Ilmiy Jamiyati – ning ba'zi yo'nalishlarini tanqid qilganini ko'rsatgan. Bu yerda hal qiluvchi nuqta shuki, Swift umumiy holda aqlni va bilimni rad etmaydi; u aqlning hayotdan uzilgan mavhum shaklini, faqat nazariy faoliyatning o'zini maqsad deb biladigan «mutaxassislikni» masxara qiladi. Ma'rifatparvarlik aql kuchiga ichkaridan – uning o'z mantig'ini oxirigacha olib borib – tanqid bildiradi. Rauson [4] buni “ma'rifatparvarlik o'z-o'zining eng o'tkir tanqidchisini – Swiftni – tug'dirgan” deb ta'riflagan.

Swiftning eng mashhur siyosiy pamfleti – Bir irland bolasiga kamtar taklif (1729) [11] – ironik hajviyaning mutlaq daraja olgan namunasi. Unda muallif nihoyatda sovuqqonlik bilan “ingliz mustamlakachiligi ostida qashshoqlikka tushib qolgan irlandlarning muammosini hal qilish” uchun ularning bolalarini go'sht sifatida sotishni taklif qiladi. Probin [3] bu asarni «Yevropa adabiyotidagi eng qo'rqinchli va eng ta'sirchan ironiya namunalaridan biri» deb ta'riflagan. Rable tantanavor grotesk orqali hayotni tasdiqlasa, Swift bu pamfletda grotesk orqali insonni yo'q qiladi – va aynan shu yo'q qilish o'quvchida isyon uyg'otadi. Ikkalasida ham grotesk vazifasi bir: tafakkurni uyg'otish. Ammo Rable'ning groteski hayot energiyasini “pastga”, jismga qaytarish orqali ishlasa, Swiftning groteski insoniy razolat va siyosiy shafqatsizlikni «yuqoriga» – hisobot va taklif tiliga ko'tarib – fosh etish orqali ishlaydi.

To'rtinchi sayohatda Swift insoniyatga nisbatan shubhasini eng yuqori cho'qqisiga olib chiqadi: Huignhnmlar (aql-idrokli otlar) va Yaxuular (jismoniy va

axloqiy jihatdan tubanlashgan insonlar) inversiyasi orqali ma'rifatparvarlikning asosiy savoli – inson aqlga loyiqmi? – keskin tarzda qo'yiladi. Gulliver o'z sayohati oxirida Yaxuulardan nafratlanib qoladi va inson sifatidagi o'z tabiatiga ham beparvo bo'lib qoladi. Lok [11] ta'kidlaganidek, bu yerda Svift faqat insonni yomonlamaydi – u ma'rifatparvarlikning utopik optimizmiga ogohlantiruvchi javob beradi: insonni yaxshilashtirish mumkin, lekin avvalo uning zaifliklarini ko'ra bilish kerak. Outram [12] ushbu nuqtali nazarni kengaytirib, Sviftning bu pozitsiyasini «tanqidiy realizm» deb ataydi – Rable'ning «tanqidiy optimizmi» bilan qiyoslangan holda.

Rable va Svift qiyosiy tahlili bir qancha muhim xulosalarga olib keladi. De Voys [13] ularni «Yevropa satirik gumanizmining ikki asosiy irmog'i» deb ta'riflagan, va bu ta'rif hozir ham o'z kuchini saqlab turibdi. Ikkala yozuvchi ham hajviyani ijtimoiy maqsadlarga xizmat qildirgan, johillik va xurofotni fosh etishni asosiy vazifa deb bilgan va siyosiy muassasalarni tanqid ostiga olgan. Ammo ularning badiiy metodlari va insoniyatga munosabatlari tubdan farq qiladi. Rable'ning hajviyasi quvnoq va karnavalona xarakter kasb etib, oxir-oqibat insonning aqlga va ezgulikka intilishini tasdiqlaydi [2]. Svift esa bundan farqli o'laroq, sovuq, ironik va ba'zan pessimistik ohangda yozadi; uning kulgi – ichidan yig'layotgan kulgi – ya'ni tragik kulgi. Skrich [7] va Rauson [4] tadqiqotlarida ko'rsatilganidek, bu farq ko'p jihatdan ikkala yozuvchi yashagan tarixiy sharoit bilan bog'liq: Rable Renessans yangilanishining ilk optimizmi bilan sug'orilgan, Svift esa Yevropa urushlar va inqiloblar davridagi umidsizlikni boshidan kechirgan.

Badiiy metodologiya jihatidan ham ikkalasi bir-biridan farqlanadi. Rable asosan grotesk va karnaval texnikasiga tayanib, ulkan tanalar, fantastik voqealar va portlovchi til orqali haqiqatni kattalashtiradi [2, 6]. Svift esa ironiya, reductio ad absurdum va allegoriyaga ustunlik beradi [3, 5, 11]. Sulton [14] hajviya janrining umumiy nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, ikkala yozuvchidagi masxara, kinoya va grotesk vositalarining badiiy vazifasi – insonni mustaqil fikrlashga undash – degan xulosaga keladi. Ushbu metodologik yondashuv mazkur tadqiqot uchun ham asosiy tayanch bo'lib xizmat qildi.

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Fransua Rable va Jonatan Svift – ikkala

yozuvchi ham hajviyani nafaqat kuldirish vositasi sifatida, balki jamiyatni isloh qilish va inson ongini uygʻotish quroliga aylantirganlar. Rable grotesk va karnavalona usullar orqali oʻrta asr sxolastikasi va cherkov dogmatizmini fosh etib, erkin va bilimga chanqoq inson idealini tasdiqlagan; Tèlème abbatligi obrazi [6] bu idealning utopik badiiy ifodasi sifatida Yevropa humanistik tafakkuri tarixida alohida oʻrin egallaydi. Swift esa ironiya va *reductio ad absurdum* orqali insoniyatning oʻz aqlini toʻgʻri ishlatishiga boʻlgan shubhasini ifodalab, siyosiy zulm va imperializm qurbonlarini himoya qilgan [10, 11]. Baxtin [2], Skriech [7], Rauston [4] va boshqa tadqiqotchilarning nazariy-metodologik bazasiga tayanib, maqolada ikkala yozuvchining maʼrifatparvarlik falsafasiga munosabatini aniqlashtirish imkoni yaratildi.

Tipologik jihatdan ular bir-birini toʻldiradi: Rable maʼrifatparvarlikning optimistik qirrasini – insonni takomillashtirish mumkin degan ishonchni – ifodalasa, Swift uning skeptik qirrasini – buning uchun oʻz johilligini tan olish zarurligi haqidagi ogohlantirishni – namoyon etadi. Ushbu ikki ovozning uygʻunligi Yevropa maʼrifatparvarlik adabiyotining toʻliq va haqqoniy portretini hosil qiladi. Kelgusida ushbu mavzuning Oʻzbek hajviy anʼanalari – xususan, Muqimiy va Furqat satirasi – bilan qiyosiy doirada oʻrganilishi ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hampson N. The Enlightenment: An Evaluation of its Assumptions, Attitudes and Values. – London: Penguin Books, 1968. – 304 b.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Художественная литература, 1965. – 543 с.
3. Probyn C. T. The Art of Jonathan Swift. – London: Vision Press, 1974. – 198 p.
4. Rawson C. Satire and Sentiment 1660-1830: Stress Points in the English Augustan Tradition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 312 p.
5. Ehrenpreis I. Swift: The Man, His Works, and the Age. Vol. 1-3. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
6. Rabelais F. Gargantua and Pantagruel / tarj. J. M. Cohen. – London: Penguin Classics, 2003. – 698 p. (Dastlab 1532-1564-yillarda nashr etilgan.)
9. Kinney A. F. Humanist Poetics: Thought, Rhetoric, and Fiction in Sixteenth-Century England. – Amherst: University of Massachusetts Press, 1989. – 430 p.

10. Swift J. Gulliver's Travels. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 322 p. (Dastlab 1726-yilda nashr etilgan.)
11. Lock F. P. The Politics of Gulliver's Travels. – Oxford: Clarendon Press, 1980. – 225 p.
12. Outram D. The Enlightenment. 4th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019. – 198 p.
13. De Voys G. J. The Satiric Inheritance: Rabelais to Sterne. – Princeton: Princeton University Press, 1966. – 286 p.
14. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – 384 б.
15. Boyle F. Swift as Nemesis: Modernity and its Satirist. – Stanford: Stanford University Press, 2000. – 241 p.
16. Swift J. A Modest Proposal // The Major Works / ed. A. Ross, D. Woolley. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 492-499. (Dastlab 1729-yilda nashr etilgan.)
17. Nusratov, B. (2023). HIKOYA OBRAZINING NAZARIY KRITERIYLARI. ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR, 1(2).
18. Nusratov, B. B. O. G. L. (2023). ADABIYOTDA BADIY OBRAZ TUSHUNCHASI, OBRAZ YARATISHDA ILHOM VA TAFAKKURNING ROLI HAMDA ANVAR SUYUNNING “G ‘O ‘BDINTOG ‘HIKOYALARI” DA BADIY OBRAZLAR XUSUSIYATLARI. Oriental Art and Culture, 4(5), 166-169.
19. IBRAGIMOVA, D. ISAJON SULTONNING “ROBIYA BALXIY” QISSASIDA TARIXGA YONDASHUV TAMOIYILLARI. FILOLOGIYA VA PEDAGOGIKA, 78.